

KULTIVERA LANTBRUKSMUSEERNA?

Anders Wästfelt

NORDISKA
MUSEET

Innehållsförteckning

Introduktion.....	3
Syfte	5
Utgångspunkter och dilemman	5
Praktiska agrarmuseiproblem på grund av lantbrukets natur.....	7
Forskningsfrågor	7
Internationell utblick och översikt.....	7
Agroturism	11
Lantbruksmuseer och reservat i Sverige	12
Transformation av svenskt jordbruk sedan 1970-talet	15
Överproduktion och avreglering	20
Global marknad och platsspecifika förutsättningar	20
Mat och klimat	18
Definition av levande lantbruksmuseum	19
Kultureservat.....	20
Enkät svar.....	20
Kultureservat med fokus på jordbrukslandskap	28
Jämförelse mellan tre större herrgårds-/lantbruksmuseer.....	29
Slutsatser och diskussion.....	28
Fortsatt forskning och utveckling.....	28
Referenser	30

Författaren och Nordiska museet 2024

Omslagsbild: kultureservatet Stensjö by. Foto A.Wästfelt

Introduktion

Denna rapport är ett delresultat av projektet ”den sörmländska herrgården” finansierat av Stiftelsen Lagersberg och genomfört i två delstudier. Herrgårdsmuseer har särskilt behandlats av Göran Ulväng i rapporten *Slotts- och herrgårdsmuseer i Sverige under 1900-talet* (Ulväng 2021). Syftet med detta projekt var inledningsvis att belysa och fördjupa kunskaperna om de herrgårdar som driver lantbruksmuseum. Det visade sig vid efterforskningar knappt vara en enda Herrgård som driver vad som fullt ut kan kallas ett levande lantbruksmuseum. Genom denna avsaknad av exempel att studera, riktades fokus till att i första hand undersöka varför det har varit så svårt att etablera och vidareutveckla lantbruksmuseer under 1900-talet och i andra hand undersöka vilka andra museiformer som kan inkluderas i begreppet lantbruksmuseum. Samt att belysa den roll lantbruksmuseer har haft under 1900-talet och kan komma att få i framtiden. En fråga som undersöks principiellt är vad som krävs för att kunskapen om lantbrukets villkor igår och idags ska kunna bli attraktiva för besökare på framtidens lantbruksmuseer. Genom att belysa hur situationen kring lantbruksmuseer utvecklats i Europa och USA kontextualisera de existerande svenska lantbruksmuseer i ett lokalt, regional och globalt sammanhang.

Julita gård som är en del av Nordiska museet (NM) utgjorde utgångspunkt när projektet startade. Julita gård skiljer sig på flera sätt från befintliga herrgårdsanläggningar i Sverige genom att det är ett större gods med en bibehållen jord- och skogsegendom och med en mindre lantbruksutställning. Att Julita gård fortfarande har kvar underliggande arrendegårdar och torp inom egendomen gör det unikt i Europa. Genom att det donerats med syftet att det ska utgöra ett komplement till Nordiska museets samlingar gör det speciellt på så vis att det inte kan ses separat från Nordiska museets historia och dess andra gårdar och övrig verksamhet. Julita gårds historia är nyligen presenterad i det omfattande verket *Julita gård – Människor och landskap under tusen år*, och få platser är så ingående och väl undersökta och beskrivna (Lange och Ulväng 2019). Däremot är framtidsplanerna för lantbruksutställningar på Julita diffusa, särskilt relationen mellan herrgårdsanläggningen och jord och skogsbruk har hamnat i ett vänteläge och i skymundan av andra projekt på Nordiska museet (Wästfelt 2021).

Under 1900-talet kom ett stort antal herrgårdar att omvandlas till besöksmål för turister, inte sällan i de större städernas utkanter. Detta berodde på att stordrift med en stor mängd anställd personal blev olönsam när mekanisering och modernisering slog igenom på bred front i lantbruket. Vanligt förekommande var att som en del i denna process sälja bort odlingsmark och skog för fortsatt jord- och skogsbruk men låta själva herrgårdsanläggningen omvandlas till konferensanläggning (Ulväng 2021). Detta var alltså inte vad som hände på Julita, här var istället ambitionen länge att etablerade det nya stora svenska lantbruksmuseet, en plan som aldrig förverkligats. Det betyder att sedan Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA) stängde det första svenska lantbruksmuseet på Frescati i Stockholm 1965 har det inte funnits ett samlat lantbruksmuseum i Sverige. KSLA:s museum öppnade 1906 och 1969 donerades samlingarna i sin helhet till Nordiska museet. Detta år kan också ses som startpunkten för utvecklingen av idéerna om att etablera ett större samlat svenskt lantbruksmuseum på Julita. Det är också startpunkten för analysen i denna rapport. Rapporten vill på ett principiellt plan svara på varför skapandet av ett lantbruksmuseum blivit allt svårare att genomföra och varför det idag tycks närmast omöjligt att åstadkomma ett framgångsrikt samlat lantbruksmuseum.

I omvärlden finns ett fåtal lantbruksmuseer som på senare tid har blivit föremål för vetenskapliga studier. I den sparsamma litteratur som behandlar lantbruksmuseer finns en masteruppsats av Joaquim Rocha från Prag. En av frågorna som författaren ställer är ”What were the dynamics behind the development, and limited success, of the concept of “agriculture museum” in Europe?” (Rocha 2020 s.11). Det visar sig i denna europeiska översikt att det inte enbart är Julita och Nordiska museet i Sverige som har svårt att etablera och vidare utveckla ”lantbruksmuseer”. En paradox i sammanhanget är att Nordiska museet/Skansen under det tidiga 1900-talet var ledande i att utveckla och etablera kulturhistoriska ”open air museum”, med Skansen som den lysande stjärnan. Skansen har senare stått som modell för flera liknande anläggningar över hela världen. Rocha konstaterar att under ”late 19th and early 20th century open air museums and national museums of agriculture technology, was the pioneers in bringing agriculture into the museum” (Rocha 2020 s.14). Genom att flytta in utvalda delar på museet skapades samlingar som på en central plats, oftast i en större stad, kunde nå en stor publik.

Samtidigt som enstaka forskare likt Rocha förklarar bristen på framgång för lantbruksmuseer, har det skett en omvärdering av hur museer generellt ser på och tolkar sin egen historia. I denna forskning studeras hur förhållningssättet till museet som idé utvecklats över tid. En växande litteratur reflekterar kring denna omvärdering, t.ex. argumenterar Conal McCarty i artikeln ”From History of museums to museum history: approaches to historicizing colonial museums in Aotearoa New Zealand i Museum History Journal, för att “This new museum history needs to interrogate the past, not describe, commemorate and celebrate it ” (McCarty 2020, s104). En ny form av museihistoria växer fram som reflekterar över hur museernas förhållningssätt till historia förändrats och hur det förflutna och museernas uppdrag i olika tider gestaltat sig på olika sätt. McCarty konstaterar “Rather than looking backwards from the present, in an ahistorical manner, the goal surely must be to historicise museums, to situate them within their own historical context, and within a wider social frame which explains how social structures, individual agency and social practices change over time.” (McCarty 2020, s104). McCarty menar att denna agenda gör det möjligt att undvika att falla i fällan att objekt och samlingar styr, på bekostnad av kontextualisering av de sociala sammanhang som museerna befinner sig i både dåtid och nutid.

Vad skulle detta perspektiv betyda om man skapar nya lantbruksmuseer eller om man vill återuppta försöken att etablera ett stort och sammanhållet svenskt lantbruksmuseum? Jag menar att det skulle innebära att den historiska kunskapen inte kan skiljas från samtiden, *samtiden och historien måste presenteras i relation till varandra. Det betyder också att dåtidens förhållningssätt till själva jordbrukshistorien blir centrala att förstå och presentera.*

Paradoxalt nog har det samtidigt som Nordiska museet kämpat med att utveckla Julita inrättats ett stort antal kulturreseervat över hela landet. En majoritet av dessa kulturreseervat har ett uttryckt agrarhistoriskt mål och många bedriver idag någon form av lantbruksmuseiverksamhet. Dessa anläggningar undersöks i denna rapport för att klargöra vilka möjligheter och problem de står inför. Lyfter man blicken internationellt så ökar också agroturismen med tvåsiffriga tal både i Europa och USA, det finns alltså ett växande intresse för lantbrukets markanvändning, och det finns en vetenskaplig litteratur kring detta som också kommer att behandlas.

Mot denna bakgrund har denna rapport tre mål, **för det första** att presentera möjliga generella tolkningar till varför det varit så svårt att lyckas med inrättandet av just lantbruksmuseer. Denna del bygger på analys av befintlig litteratur, samt det tidigare arbetet som genomfördes av författaren till denna rapport 2018 på uppdrag av Styresman Sanne Houby Nielsen (Wästfelt 2021). Avsikten är nu att belysa hur ambitioner har förändrats över tid, och varför det på ett generiskt plan varit så svårt att få tillstånd fungerande lantbruksmuseer. För att klargöra detta så har studierna till rapporten sökt spåra vilka de teoretiska problemen är för just lantbruksmuseer, problem som inte i samman utsträckning tycks har drabbat andra typer av historiska museer.

För det andra att utifrån befintlig litteratur om agrarmuseer spåra resonemang om syftet med etablerandet av lantbruksmuseer samt genom litteratur om agrarturism undersöka vilken dragningskraft som gör att denna sektor växer år från år.

För det tredje att studera hur de nyligen inrättade svenska kulturreseervaten formar, skapar och planerar för framtida förmedlingen av lantbrukshistoria. Denna del bygger på en mindre enkätstudie med företrädare för kulturreseervaten och innehåller en analys av enkätens insikter som visar vad man inte gör vid dessa kulturreseervat men som i framtiden skulle kunna vara möjliga aktiviteter utifrån litteraturstudien. Baserat på enkätundersökning kommer rapporten slutligen peka på vad som kan vidareutvecklas för att lantbruksmuseer och kulturreseervat skulle kunna väcka ett brett intresse i samhället.

Kultivera som ingår i titeln på denna rapport syftar till att belysa vad det i framtiden kan innebära att just kultivera ett lantbruksmuseum, i betydelsen **bruka, odla, utveckla, förädla, frambringa** en ny form av attraktiva och autentiska levande lantbruksmuseum.

Syfte

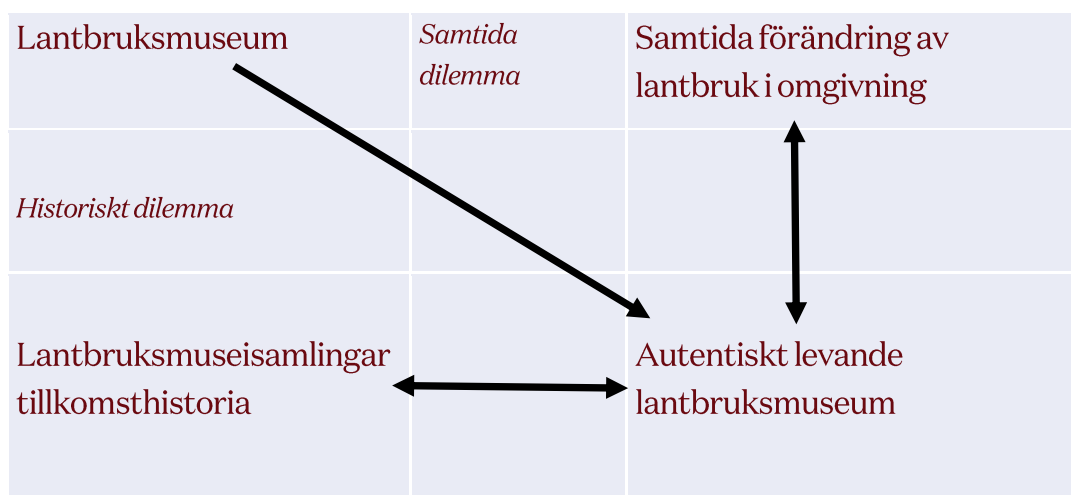
Huvudsyftet med rapporten är att klargöra de principiella problem som lantbruksmuseer ställs inför när lantbruket runt omkring dem förändras. Studien bygger på en genomgång av litteratur som behandlar den europeiska och nordamerikanska situationen samt en analys av svenska kulturreseervat. Denna del undersöker hur dessa anläggningar byggt upp lantbruksmuseer och vilka ambitioner och planer som finns, samt vilka utmaningarna är.

Utgångspunkter och dilemman

Lantbruk är alltid beroende av lokala förhållanden, det kan inte i sin helhet flyttas in på ett museum, och det är också i ständig förändring, vilket kontinuerligt ger upphov till ändrade uppfattningar om såväl samtida som historiskt lantbruk.

Den principiella utgångspunkten för rapporten är att ett lantbruksmuseum (till skillnad från andra historiska museer) **påverkas i högre grad av samtida förändringsprocesser, dessa museer kommer att bedömas och värderas i relation till samtidens syn på lantbruk vilket inte alltid drabbar andra historiska museer.** Hur man än förhåller sig till lantbruksmuseernas samtida existens så kommer publikens tolkning av vad museet representerar i relation till samtiden att spela roll för museet. Detta kallar jag

lantbruksmuseernas *samtida dilemma*, det är en horisontell dimension (se figur 1). Lantbruksmuseernas *historiska dilemma*, dess vertikala dimension rör hur tolkningen av lantbruksmuseet påverkas av hur museerna förändras och hur man tidigare såg på och förmedlade kunskap om lantbrukshistorien (se figur 1). Dessa dilemman betyder inte nödvändigtvis att museerna behöver fokusera samtids lantbruk men det betyder att man sannolikt skulle vinna allmänhetens intresse om man förhöll lantbrukshistorien jämförande till både samtids omgivande lantbruk och de äldre lantbruksmuseernas syn på lantbruk och lantbrukshistorien.

Figur 1. Dilemman som drabbar lantbruksmuseer.

Lantbruk är i ständig förändring och var så även i historisk tid vilket påminner om problemet med tolkning och förståelse av dåtidens samtider. Lantbruksmuseer kan sällan fånga enbart en tidpunkt vid presentation av ett historiskt jordbruk då det var processuellt i sig självt.

Förvaltandet av äldre lantbruksmuseisamlingar innebär också **problem med hur man i äldre tid uppfattade historien och utformande lantbruksmuseer. Detta skiljer sig från hur man idag ser på samlingar.** Det uppstår därmed ett glapp mellan dagens och gårdagens ambitioner som måste synliggöras för att exponering av äldre föremål och källmaterial ska blir begripligt när man i nutid försöker att upprätthålla, återupprätta och skapa nya lantbruksmuseer.

Ett exempel som inledningsvis kan konkretisera det ovan presenterade synsättet är kulturresevatet Stensjö by. Där har Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademien (KVHAA) nyligen initierat arbetet med kontinuitetskogsbruk och skogsbyte, det är väl kända historiska praktiker men de är också delar av en samtida debatt om långsiktigt hållbar brukande av skog och mark med ökad biodiversitet och inbindning av kol (Widgren 2019). I och med införandet av kontinuitetskogsbruk kommer KVHAA själva bli tvungna att svara på varför de själva under lång tid skötte skogen med modernt konventionellt trakthyggesbruk. Genom introduktionen av de äldre praktikerna så skapas ett behov av att klargöra och berätta en del av historien som vanligen inte berättas på ett kulturresevat eller lantbruksmuseum. Sannolikt kommer man finna svaret till trakthyggesbruket i modernismens ekonomiska rationalitet som i hög grad vägledde markanvändningsbeslut inom KVHAA under andra halvan

av 1900-talet då skogen i huvudsak betraktades som en ekonomisk resurs och bästa möjliga arbetsproduktivitet gav störst avkastning på skogskapitalet. Det långsiktiga perspektivet på skogsbruket lyste med sin frånvaro vid denna tid. Det har nu förändrats som konsekvens av pågående klimatförändringar. Det beskrivna angreppssättet betyder också att man fullt ut anlagt ett processuellt perspektiv som når fram till idag.

Praktiska agrarmuseiproblem på grund av lantbrukets natur

- Historia, samtid och framtid möts i lantbruk men detta är ofta oproblematiserat eller bortglömt i samtida museer med historisk eller agrar inriktning. Det leder till att ett multidisciplinärt perspektiv är önskvärt men sällan tillämpat.
- Dubbel dynamik, museers syften förändras över tid, samtidens lantbruk förändras också och därmed sammanhanget för lantbruksmuseer. I vilken grad dessa förenas och eller glider isär påverkar angelägenhet och intresse.
- Lantbruk inbegriper en stor mängd praktisk kunskap, samtidigt som många av de bakomliggande principerna är universella men samtidigt alltid lokalt anpassade.
- Varje plats för ett jordbruk är unik och ofta beläget på en för besökare avlägsen plats.

Forskningsfrågor

- Hur har syftet för lantbruksmuseer formulerats i olika tiden och hur har det förändrats?
- Hur har de vetenskapliga och museipedagogiska diskurserna kring jordbruket förändrats sedan 1960-talet?
- Kan de nya kulturreseervaten alltsedan inrättandet 1999 i Sverige kallas levande lantbruksmuseer?
- Hur begripliggör medarbetare vid kulturreseervat/lantbruksmuseer pågående förändringar inom jordbruket och lantbrukets anpassning till samtida klimatförändringar.

Internationell utblick och översikt

I artikeln "Living farm museums" för Herbert Kellar (Kellar 1945, Agriculture History Society) fram idén att agrarmuseer kan vara levande museer där man aktivt förhåller samtiden till dåtiden och vice versa. "It is clear, looking at the subject as a whole, that a new conception of the museum idea is gradually emerging from the changing activities of the last two decades. This new type of museum aims to portray vividly and realistically not only the past but, in many instances, the present. Purposely showing the relation of one to the other so as to give them ending in terms of life, such an institution may well be called a living museum" (s.188). Keller tar

Figur 2. Konstruerad ruin i fonden sedd genom staket vid Wimpole estate. Foto A Wästfelt.

resonemanget ett steg vidare och menar att agrarmuseet som ett levande museum kräver att man expanderar museet som idé. "A brief survey of the possible development of one type of living museum – the living agriculture museum – will suggest what might be accomplished by enlarging our view of the functions of the museum idea" (s.188).

Kellars artikel rör den nordamerikanska kontexten där jordbruket både före och efter 1945 utvecklades annorlunda jämfört med Europa. Det amerikanska jordbruket utvecklades

nämligen snabbare än det europeiska före andra världskriget. Bristen på arbetskraft tillsammans med avsaknad av äldre fastighetsindelning och odlingshistoria möjliggjorde en snabbare utveckling och implementering av nya tekniker. Den från grunden nyskapade ägostrukturen gynnade också industriella och storskaliga lösningar. I den amerikanska kontexten så är avståndet mellan det dåtida jordbruket och det samtida jordbruket kortare och detta menar jag möjliggör en diskussion om "living farm museum". Samtidens jordbruk har en aktivare roll i den amerikanska diskursen än i den europeiska där den äldre historien och det gamla agrarsamhället utgör grunden för de tidigaste försöken att etablera lantbruksmuseer inte de moderniserade lantbruken.

År 1972, ägnas specialnumret av tidskriften "Museum" (Vol XXIV, no 3), helt åt jordbruksmuseer. Frågan som ställdes då var vad jordbruk representerar i en föränderlig värld, denna fråga är på flera sätt lika aktuell idag som 1972 som vid det sena 1800-talets snabba omvandling. Fler centrala och tidlösa frågor tas upp i specialnumret, en fråga är om museerna enbart ska syssla med samlingar av "obsoleta" verktyg eller också presentera moderna tekniker. I de tidigaste försöken att skapa lantbruksmuseer, vid mitten av 1800-talet så finns det en tydlig länk mellan den påbörjade vetenskapliggöring av jordbruket, världsutställningar, lantbruksmuseer, urbanisering och industrialisering (s.145). Detta sammanfaller med att jordbruket blivit en angelägenhet för hela samhället och utveckling av lantbruket är inte längre enbart är en ensak för lantbrukarna. Ambitionen i samhället var nu att använda så mycket nya maskiner som möjligt. Samtidens jordbruk skulle också återges på ett sätt så att det kan hjälpa till att utveckla jordbruket. "Consequently the museums uses its display not only to record what has been done, but also to evaluate the present and point out the road to be followed in the future". (Museum, p 148. 1972). De institutioner som arbetar med forskning och utveckling bör involveras. Nya maskiner får dock inte visas parallellt med äldre.

I linje med ambitionen att museerna ska visa vägen in i framtiden pekar man också på att utställningarna bör uppdateras med ett intervall på ett till två år. Denna höga ambition har inget av de museer som berörs i rapporten nått upp till de senaste decennierna. "It is desirable that these permanent displays should be renewed and brought up to date every one or two years, so that its content and appearance they make known to the public as soon as possible the latest achievement in agriculture production" (ibid, p 149.) Man pekar också på det faktum att det är särskilt viktigt för just agrarmuseer att visa upp praktik genom demonstrationer eller att utställningarna får denna inriktning. "Practice oriented displays are extremely valuable in museums, particularly in agricultural museums". Detta kan tyckas självklart men är samtidigt något som går på tvärs gentemot den museala traditionen där man bygger utställningar för förmedling av kunskap. It can be useful to bring in the present to throw light on the past, and vice versa" (s.185).

Sammanfattningsvis så är det uppenbart att man på 1970-talet är angelägen om att spegla historien i samtiden och vice versa, man framhåller vid denna tid uppfattningen att detta hjälper till att motivera lantbruksmuseernas existens.

Under hela 1900-talet och särskilt under efterkrigstiden moderniseras det nordiska och centraleuropeiska jordbruket snabbt. Att infoga det moderna jordbruket i museer som främst hade fokus på 1800-talets jordbruk blev då en utmaning, det blev helt enkelt för modernt för att samsas med det traditionella jordbruket som uppfattades som ålderdomligt i det framväxande urbana och moderna samhället (Rocha 2020, p 143–145). Istället kommer etnografiska museer

eller open-air museer att bli hemvist för lantbruksmuseer och i olika grad beröra den agrara utvecklingen. Ingen entydig definition av vad ett agrar eller lantbruksmuseum är utkristalliserar sig under andra halvan av 1900-talet i Europa. I länder med snabb omvandling, särskilt i Skandinavien, blir dock det tillbakablickande perspektivet centralt och nära knutet till folklore och etnologi, medan i Mellaneuropa trots problemen bibehåller fokus på både historiskt och modernt jordbruk. I Sydeuropa däremot växer det knappt fram några agrarmuseer alls samtidigt som man i stora delar bibehåller äldre odlingsformer, inte minst med perenna grödor som oliver, vin och citrusfrukter. I England och Tyskland försöker man etablera lantbruksmuseerna som en egen nisch. Mötet mellan de etnografiska museerna, samtidens nya museala inriktningar, uteblir dock. Traditionellt lantbruk tycks för de moderna museerna ha association till "backwardness", och lantbruk kom därmed istället att bibehållas i open-air, folklore och etnografiska museer.

Vid sidan om rena jordbruksmuseer så kan naturvetenskapliga museer också ses som delvis agrara museer i så måtto att de ofta hyser samlingar med plantor och djur, även tekniska museer har beröringspunkter med jordbruket. Den palett av museer som på något sätt har kopplingar till det agrara är en bra illustration till hur central jordbruket är i samhället och samhällsutvecklingen men samtidigt hur svårt det varit att avgränsa det till en enda och egen avgränsad institution. I backspegeln är det lätt att se att agrarkriserna på 1800-talet ökar behovet av att utveckla och omstrukturera jordbruket så att det kan föda fler och att detta leder till att det äldre agrara samhället är på väg att försvinna. Insamlande av redskap och föremål blir en form av sista sekunden-manöver för att säkerställa minnet av det samhälle som i allt snabbare takt är på väg att försvinna. Föremålen ställs först ut på tillfälliga utställningar vilka efter hand omvandlades till permanenta utställningar så att arbetet med insamlandet inte skulle vara förgäves. De stora och radikala reformer som genomförs, t.ex. laga skiftet i Sverige, världsutställningar och mässor spelade en nyckelroll i omvandlingen av Europas jordbruk men de lade också grunden för idén om behovet av lantbruksmuseer.

Vid utvecklandet av lantbruksmuseerna efter andra världskriget byggs dessa upp på fyra ben; vetenskaplig utveckling, utbildning, bibliotek, samlingar, och utställningar. Under denna tid växer också en aktiv relation till den omoderniserade världen och framtiden fram. Man börjar se en länk mellan traditionellt jordbruk i tredje världen och museer som visar upp äldre redskap och praktiker från Europas äldre historia. Dessa lantbruksmuseer var under efterkrigstiden ofta vetenskapliga miljöer där jordbrukshistorisk kunskap vidare utvecklades. Avståndet mellan det samtida produktiva jordbruket och museerna ökar dock över tiden trots att man på 1970-talet pläderade för att man skulle knyta det moderna jordbruket till museerna.

Frågan kvarstår om lantbruksmuseer och äldre former av jordbruk enbart är en fråga om att förhålla sig till något gammaldags, föråldrat och förflutet? En dagsaktuell utblick pekar på att jordbrukspraktiker som var vanliga för 100 år sedan återintroduceras för att kunna hantera klimatförändringarna framgent (Formas 2021, FAO). Kanske står vi inför en fjärde agrar revolution där praktiker som uppfattats som föråldrade visar sig vara dellösningar på framtidens problem, där hybrider mellan modern teknik och gammal kunskap kan vara på väg att smälta samman. Frågan blir då vad som är relevant för ett lantbruksmuseum att arbeta med?

Det kan samtidigt konstateras att det finns ett stadigt växande intresse för mat och trädgård, samt för agroturism.

Agroturism

Agroturism har vuxit fram över hela världen, det är numera en egen turistgren. I USA har noterats en ökning på 42% mellan 2007 - 2012 (Back et al. 2020). En växande forskning om detta fenomen har också vuxit fram. Agroturism är direkt kopplade till aktiva lantbruk. Busby & Rendle (2000) pekar på att det som numera kallas agroturism bara för ett 20 tal år sedan kallades för "farm tourism" vilket var drivet av sökandet av extra inkomster när jordbruket moderniserades. Vid tiden för millennieskiftet iakttar de ett skifte från "tourism on farm to farm tourism". Det kan sättas samman med flera olika trender i västvärldens levnadssätt, turismen har gått från att vara välpaketerad till att man idag i högre grad skapar och paketerar unika upplevelser. Resor till avlägsna platser är inte längre ett fysiskt hinder på samma sätt som i äldre tider. Autenticitet i upplevelsen har blivit allt viktigare, det är inte längre tillrättalagda turistattraktioner utan genuina och äkta upplevelser som söks. Lokaliseringen av ett unik och avlägset lantbruk utgör inte längre ett hinder så länge platsen bjuder på en unik upplevelse.

Inom den växande forskningen om specifikt agroturism pekar Phillip Sharon et.al. på behovet av en typologi, de föreslår en sådan där de skiljer tre huvudtyper baserat på i vilken grad turisten kommer i kontakt med lantbruksaktiviteterna. Direkt kontakt (t.ex. mjölkning, skörd) eller indirekt kontakt genom t.ex. mat som serveras på gården och som är producerad på gården. Vid passiv kontakt så är det enbart lokaliseringen som är gemensam för turisten och lantbruket. Denna indelning används och förfinas till fyra kategorier,

- Aktiva lantbruk med passiv kontakt.
- Aktiva lantbruk med indirekt kontakt.
- Aktivt lantbruk med direkt kontakt och organiserade lantbruksaktiviteter speciellt skapade för turisten.
- Aktivt lantbruk med direkt kontakt, autentisk turism. (ex. självplock, WOOF (Worldwide Opportunities on Organic Farms))

Fördelen med den formaliserad typologin är enligt Phillipp et.al. att den kan begripliggöra gapet mellan teori och praktik i studier av agroturism. I Sydeuropa är det idag mycket vanligare med agroturism än i Norra Europa. Detta kan förklaras av att det sydeuropeiska jordbruket inte har genomgått samma omfattande transformation som det central- och nordeuropeiska. Här är brukningsstrukturen mer småskalig och aktiva lantbrukare odlar ofta perenna grödor och har sedan lång tid tillbaka ofta många olika inkomstkällor. Flödet av turister till medelhavsländerna har också varit en stor tillgång för agroturismen. I det Italienska regelverket krävs det att man har jordbruksdrift i någon form för att få uppträda som ett mål för agroturist-besökare.

Dragningskraften i agroturismen har också undersökts och är i högre utsträckning push faktorer än pull faktorer. Primär drivkraft för besökaren är att den har någon form av behov t.ex. Leo m.fl. pekar vidare på att "Enjoy, be involved in and learn from" är nyckeln till att förstå agroturismen (Leo m.fl. 2021). Inte sällan är det sökandet efter kunskap, om verktyg, växter eller liknande som ligger bakom pushfaktorn (Dean & Suhartanto 2019; Rice & Khanin 2019).

I de flesta fall krävs enbart en passiv relation till agroturistmålet. Vad som dock tycks vara unikt är att agrar turisten ofta "seeking a different attraction" som den viktigaste push faktorn. Detta kräver ett kontinuerligt innovativt arbete för att säkerställa att upplevelsen upplevs som unik.

Leo m fl. konstaterar att agroturist-aktörer måste förstå sig på både pullfaktorer och pushfaktorer. Det identifierade mönstret gäller också återbesök, dessa är oftast drivna av pushfaktorer.

Brune m fl (2020) pekar på att agroturismen skapar möjlighet för ökad lönsamhet på gården men också för marknadsföringen av lokalt producerade varor. Studien pekar vidare på att det ökade intresset för lokalproducerad mat sträcker sig till agroturistens dagliga liv även på hemorten. Avståndet mellan producent och konsument minskar därmed trots att distansen ökar och detta kan få långsiktiga återverkningar på konsumtionsbeteenden. Jordbruk med agroturism tenderer också att vara relativt miljövänligare (Mastronardi et.al. 2015).

Lantbruksmuseer och reservat i Sverige

Under det sena 1800-tal breder en kosmopolitisk framstegsoptimism ut sig som reflekteras i en världsutställningsfeber. Vetenskapliga framsteg och allmän skolgång gör att lärande får en ny roll, samtidigt som industrialisering sätter fart på omfattande samhällsomvandlingar, såsom urbanisering och industrialisering, vilka tillsammans med skifte av jord leder till migration från landsbygden till städerna. Lantbruket får i denna omvandling en stämpel som gammalt och en förlegad livsform. Museer etableras som en plats för bildning och förmedling av historisk kunskap. Olika museerna skapas för samhällets olika delar, som exempel historiska museer, tekniska museer, etnografiska museer och naturhistoriska museer. Den snabba vetenskapliga kunskapstillväxten länkas till ett allmänt kunskapsideal. Jordbruket är inget undantag utan på många platser runt om i världen skapas under det sena 1800- och tidiga 1900-talet jordbruksmuseer med motivet att kunskapen om det gamla agrarsamhället måste bevaras. En speciell problematik är dock att jordbruket uppfattas som något man i den nya eran gärna lämnar efter sig.

Som nämnts tidigare uppfördes det första lantbruksmuseet i Sverige av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA) 1906 på Frescati i Stockholm, det byggdes upp av äldre samlingar, däribland Edelkrantz redskapssamling från 1700-talet. Museibyggnaden var då en del av experimentalfältet vid Stora Skuggan i Stockholm. Året därpå, 1907 startade Centralanstalten för försöksverksamhet på jordbruksområdet och KSLA fick av experimentalfältet bara behålla trädgården i egen regi. På experimentalfältet skulle man enligt planen nu bedriva modernt jordbruk och samtidigt vetenskapligt arbete. Det konstaterades snart att museiverksamheten aldrig kan samordnas med ett vanligt jordbruk. Det blev viktigt att hålla isär alla de olika verksamheterna, som exempel fick inte maskiner och redskap som alltjämt brukades och salubjöds införlivas med museet. Detta var alltså platsen för det nya och framgångsrika lantbruket, i Bloms hus hade man sedan länge samlat fröer och växter från hela världen vilket var en viktig del i den globalisering av växtmaterial som pågått under flera hundra år, där man aktivt undersökt vilka växter som kunde trivas på nya platser.

Figur 3. Kulturreseptatet Stensjö by. Foto A. Wästfelt.

På 1960-talet förde museet en tynande tillvaro med mycket få besökare och 1965 beslutade KSLA att det skulle stängas. Samlingarna doneras 1969 tillsammans med 800 000 kr till Nordiska museet som mottog dessa med ambitionen att skapa ett nytt lantbruksmuseum på Julita. Under 1970- och 1980-talet presenterades storstilade planer på detta nya Lantbruksmuseum, planerna blev dock aldrig förverkligade. Mindre och lokala agrara museer

har samtidigt under årens lopp etablerats inte sällan i anslutning till hembygdsgårdar. Jämtli i Jämtland och Kulturens Östarp i Skåne är två exempel.

Under det sena 1900-talet inrättades även Nationalparker, Världsarv och så småningom Kulturresevat. Den första nationalparken är Ängsö nationalpark och syftet var att bevara den rika floran som jordbruket på platsen hade skapat. Det resulterade dock i ett moratorium för fortsatt betesdrift och hela ön växte igen. Numera används denna nationalpark som exempel på hur bevarandet resulterade i total förlust av den rika biodiversitet som landskapet bar på vid inrättandet (Wästfelt et.al. 2012).

Långt senare blir odlingslandskapet på södra Öland upptaget på Unescos världsarvslista. För att få detta världsarv antaget var det centralt att markägare och lantbrukare blev överens med staten om hur skötseln skulle bidra till att upprätthålla de värden som pekas ut som världsunika (Saltzman 1999).

För att skydda värdefulla kulturmiljöer och landskap instiftas kulturresevat 1999. Kulturresevat syftar till att bevara hela bebyggelsemiljöer och eller landskap, dvs bevara både bebyggelse och en historiskt värdefull miljö runt omkring. Det första svenska kulturresevatet inrättades 2000 i Jönköpings län och utgörs av Åsens by, det hyser idag ett par mindre lantbruksutställningar med redskap i ladugårdarna och en välbevarad bebyggelse samt ett småbrutet landskap som är intakt i dess strukturer alltsedan 1700-talet. Linnés Hammarby och Linnés Råshult är ett par ytterligare exempel på gårdar och platser där musealt jordbruk och bebyggelse bevaras och utvecklas i mindre skala.

Som nämnts var Skansen och Nordiska museet en gemensam organisation under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet men de kom att separerades på 1960-talet, Skansen är numera ett världskänt exempel på ett centralt beläget friluftsmuseum med stort besöksintresse. I huvudsak har Skansen dock fokus på levnadssätt, byggnader och äldre kulturhistoria och inte specifikt på jordbruket som bedrevs på markerna runt omkring respektive gårdars ursprungliga platser. Skansen byggdes nämligen upp genom att man flyttade in gårdar, bohag och redskap till Skansen i Stockholm. I samband med uppbyggnaden av Skansen tillfördes Nordiska museet många donationer och även hela gårdar förutom stora mängder redskap och andra ting. Under 1930- och 1940-talet kom först Tyresö slott respektive Julita gård att doneras. Den första gården som inte flyttades in till Stockholm och som istället utvecklades på ursprunglig plats var dock Härkeberga kaplansgård, den omskrevs när den bildades som Nordiska museets första landsortsfilial. När Julita 1933 var på väg att doneras uttryckte den dåvarande styresmannen på Nordiska museet och Skansen Andreas Lindblom skepsis för att den förestående donationen av ett helt gods såsom Julita tangerar den ”yttersta gränsen för den museala idéns räckvidd”. Detta betydde att Nordiska museet förutom samexistensen med Skansen fram till 1960-talet har haft ett antal utlokaliserade anläggningar alltsedan 1930-talet. Tyresö, Jultia, Svindersvik och Härkeberga kvarstår i Nordiska museets regi än idag, trots separationen från Skansen på 1960-talet medan ett antal mindre anläggningar avyttrats.

Vad som skiljer Nordiska museet från de nyligen inrättade kulturresevatena och de andra exemplen av satsningarna på bevarande av landskap och ansatser till lantbruks museer är att Nordiska museet är en stiftelse med ett nordiskt och kulturhistoriskt museum i Stockholm som huvudsaklig verksamhet. Museet har inte något ansvar för statligt bevarande men väl ett eget

kunskapsmål. Man arbetar i högre grad än andra institutioner med en tidshorisont som rör både samtiden och de senaste århundradena i en nordisk kontext.

Såsom påpekats tidigare i denna rapport så spelar det samtida jordbrukets ställning i samhället roll för hur angeläget det är att utveckla lantbruksmuseer. För att förstå dagens situation är det därför betydelsefullt att känna till den omfattande transformation som det svenska lantbruket genomgått och som accelererat de senaste 50 åren. Både den kräftgång för lantbruksmuseer som skett efter det att KSLA stängde det första museet år 1969 och inrättandet av kulturresevat är till stora delar parallell med lantbrukets accelererande modernisering specialisering och globalisering.

I det följande beskrivs lantbrukets omvandling i Sverige för perioden från tidigt 1970-tal till idag för att sätta in lantbruksmuseerna i ett sammanhang. Därefter presenteras ny insamlad empiri kring kulturresevaten.

Transformation av svenskt jordbruk sedan 1970-talet

I tusentals år har människor varit beroende av permanent jordbruk för utveckling av samhällen. Drivkrafterna bakom förändringen av västvärldens jordbrukssystem har under efterkrigstiden primärt varit en strävan mot ökad effektivisering, ofta med överproduktion, fallande priser, samt ändrade konsumtionsmönster som följd. Förändringarna har också bidragit till miljö- och klimatproblem. Trots en djupgående förändring kvarstår lantbruket fortfarande som den mest livsnödvändiga delen av samhället, en roll som ofta tas för given i västvärlden.

1968 publicerade Staffan Helmfrid en geografisk analys som belyste avståndet mellan den geografiska tyngdpunkten för livsmedelsproduktion respektive livsmedelskonsumtionen i Sverige, dessa två punkter befann sig då enbart några mil från varandra (Helmfrid 1968). Femtio år senare låter sig inte denna analys göras lika enkelt då den skulle inbegripa hela världen och alltför många komplexa och okända samband. Hur kommer det sig att komplexiteten har kunnat växa så snabbt på så kort tid? För att förstå det behöver man känna till ambitionen och drivkrafterna bakom förändringsprocesser såsom urbanisering, strukturuomvandling, skalförstoring och tilltagande internationell handel, processer som påverkat svenskt jordbruk på ett genomgripande sätt. Det inkluderar även förändrade förhållningssätt till utveckling och förändring av landskapet som livsrum och resurs för matproduktionen.

Västvärldens industriella livsmedelsproduktionssystem och dess strävan mot att kontinuerligt öka produktion av livsmedel har tillsammans med den globala marknadsintegrationen haft en omfattande inverkan på miljön. Den rikliga användningen av fossil energi för tillverkning av verktyg, konstgödning, samt bränslen till maskiner och transporter har lett till problem och det har blivit allt svårare att klarlägga sambanden mellan de industriella produktionssystemen och dess påverkan på miljö och klimatet. Dessa förändringar har också indirekt påverkat den biologiska mångfalden och landskapet i relation till de nödvändiga och skapta behoven av matproduktion.

En stor del av de beskrivna förändringarna har skett under efterkrigstiden, under de senaste decennierna är ett skifte på gång mot att frågorna kring lantbruket handlar om både mat, miljö och klimat.

Överproduktion och avreglering

Historiskt har lantbruk i Sverige utvecklats i symbios mellan stat, bönder, konsumenter och förändrade preferenser. Lantbrukare som var verksamma och minns det tidiga 1970-talet konstaterar ibland att detta var det svenska jordbrukets guldålder. Mycket av efterkrigstidens rationaliseringar och gårdsförstoringar var genomförda och införandet av fasta producentpriser på produktion bidrog till god lönsamhet. Spänningar i samhället rörde stigande matpriser för konsumenterna, mjölk och smör blev allt dyrare men de flesta lantbrukare kunde leva gott på sina lantbruk. Det var en nationellt styrd livsmedelsproduktion. Samtidigt växte insikterna om att det nya industriellt drivna jordbruket skapade miljöproblem, framför allt lokalt, med påverkan på flora och fauna, men även internationellt genom övergödning och utsläpp av klimatgaser. Under 80- och 90-tal åtgärdades en del av problemen med övergödning samtidigt som strukturrationaliseringen fortsatte och gjorde att diken och småbiotoper försvann från slättbygderna. Många av problemen kvarstår än idag, och utarmningen har fortsatt. Svenskt jordbruk håller dock en relativt god standard i en internationell jämförelse även om det är varken klimatpositivt eller långsiktig hållbart i nuläget.

Under 1980-talet accentuerades problemet med att lantbruket i Sverige producerade för mycket mat som en konsekvens av de fasta priserna. År för år ökade statens kostnader för att sälja överskottet till låga världsmarknadspriser. I samhällsdebatten diskuterades livligt hur detta skulle lösas. Det mynnade 1990 ut i ett riksdagsbeslut som ledde till att prisstödet till produktionen försvann (Lindberg 2008). Kompensationsåtgärder för att rädda omistliga värden i landskapet sattes in samtidigt som lantbrukarna blev ”pristagare” på världsmarknaden och fick finna sig i att inkomsterna från det de producerade sjönk. På Nya Zeeland hade man gjort en liknande förändring på 1980-talet och rapporterna därifrån skrämde svenska lantbrukare då det där hade resulterat i en omfattande omstrukturering och många mindre gårdar hade lagts ner.

Avvecklingen av prisstödet blev kortvarigt, och redan 1995 kom det svenska jordbruket att tillföras nya produktionsstöd genom att Sverige blev medlem i EU, vilket påverkade matpriserna och konsumtionen. Det medförde att lantbruket blev en del av EU:s inre marknad och den gemensamma jordbrukspolitiken, Common Agricultural Policy (CAP). Från denna tid kom den svenska jordbrukspolitiken att skifta fokus till att handla om att förhandla med EU och dess medlemsstater om utformningen av politiken och införliva den med det europeiska regelverket som hade harmoniserats inom EU. Paradoxalt nog kom nu det svenska lantbruket att få uppleva en liknande process som den man genomlevt på 1980-talet; inom EU producerades nämligen allt större överskott. För att lösa detta reformerades produktionsstödet med början under 1990-talet så att den primära ersättningen till lantbruket istället för produktionsstöd kom att baseras på gårdarnas areal, vilket nu kallas gårdsstöd. Syftet med reformen var att minska överproduktion och samtidigt öppna för EU:s marknad för global handel och konkurrens genom att förbereda EU:s jordbrukspolitik till pågående förhandlingar inom Världshandelsorganisationen (WTO). Gårdsstödet kompenserade för de

förlorade produktionsstöden men det ledde också till att incitamenten att skala upp gårdarna ökade. Med en stor areal men utan produktionskrav gick det nu att få en fast inkomst från marken. Detta satte ytterligare fart på strukturomvandlingen. Sedan 1990-talet har EU samtidigt genom en rad reformer av CAP alltmer strävat mot att införa miljöåtgärder så att fokus numera inte enbart ligger på produktion, direktstöd, marknadsordningen etc, utan även på att driva jordbruk på allt mer miljö- och klimatvänligt vis.

Strukturomvandling, skalförstoring och specialisering är effekter av det tryck som landat på lantbrukarna i Sverige att anpassa sig till global konkurrens för att nå ökad lönsamhet. Urbaniseringen är delvis en effekt av denna process som leder till allt färre utkomstmöjligheter i rurala områden. Tillsammans med ökade transporter har det lett till att dessa processer kontinuerligt ökat på avstånd mellan producenter och konsumenter.

Global marknad och platsspecifika förutsättningar

Processerna som beskrivits ovan bygger på idén att en globalt avreglerad handel gynnar svensk och europeisk ekonomi samt jordbrukets utveckling. Denna tanke har varit ledande för de jordbrukspolitiska förändringar som varit rådande efter 1990. Som en följd av reformerna står det svenska lantbruket nu i ständig interaktion med den globala marknaden. Tanken återfinns

Figur 4. Ängslada på Julita gård. Foto A. Wästfelt.

också i den nuvarande svenska livsmedelsstrategin där ambitionen är att svenskt jordbruk ska vara konkurrenskraftigt på världsmarknaden. Samtidigt har den långsiktiga trenden varit sjunkande transportkostnader vilket ökat den globala handeln ytterligare och därmed ökat konkurrensen utan att det sker på vare sig harmoniserade eller på miljömässigt och socialt rättvisa villkor. Som regel har processerna lett till sänkta priser på det som produceras. Vad denna politik inte beaktar vare sig i Sverige eller på andra platser är de platsspecifika förutsättningar som i det praktiska jordbruket styr vad som kan odlas och vilka förutsättningar som där skapas för framtida jordbruk genom just jordbruket.

Produktionen av mat är alltid knuten till en plats med specifika sociala, ekonomiska och miljö/klimatförhållanden och påverkar därmed förstås det lokala landskapet. Konsumtionen av mat sker idag ofta frikopplat från platsen för produktionen till följd av långväga och snabba transporter. Den globala marknaden gynnar konkurrens som drar nytta av ojämlikheter i platsspecifika förutsättningar så länge transportkostnaderna är låga och blir allt lägre (Wästfelt & Zhang 2016). Samtidigt drar handeln nytta av olikheter i produktionsteknik och tillgång till billig fossil energi. Produktionen av mat optimeras därför sällan till lokala förhållanden så att produktionen gynnar och förbättrar både de platsspecifika förutsättningarna, minskar klimatgasutsläpp och bygger upp biologiskt material som ger långsiktig uthållighet. Produktionen blir istället ofta allt för ensidig vilket leder till att den biologiska diversiteten minskar och jordbruket blir mer sårbart, till exempel för extrema väderhändelser (t.ex. torka, stormar, översvämningar). Kostnaderna för mat har tack vare produktions- och världsmarknadsutveckling under lång tid fallit men samtidigt har framtidens kostnader för jordbrukets miljö- och klimatproblem blivit allt oklarare. För att trygga livsmedelsförsörjning så har den globala marknaden en viktig roll att fylla, för optimering och tillvaratagande av platsspecifika synergier behöver marknaden analyseras och utvecklas så att lokal produktion och globala kollektiva nyttigheter kan utvecklas parallellt. Oklarheten om sambanden och drivkrafterna måste synliggöras och hanteras på internationell skala. Få vill idag ta kostnaden för att anpassa det permanenta jordbruket till framtidens behov, istället hyser dagens beslutsfattare fortfarande tilltro till att en oändlig marknadsexpansion är lösningen på framtidens problem.

Mat och klimat

Ett av världens stora dilemman idag är att jordbruk och livsmedelssystemet bidrar till 30% av växthusgaser i form av såväl metan, lustgas och koldioxid (FAO 2019). Detta gäller framförallt det industrialiserade jordbruket. Under efterkrigstiden har optimering för att säkerställa ökad produktion varit huvudfokus i världens länder, problemet idag är att olika delar av världen har mycket olika livsmedelsförsörjningsproblem, vissa överproducerar och strävar efter att sälja överskott, vilket inte sällan sker till stora städer och urbana centra i t.ex. Afrika, medan samtidigt stora delar av landsbygden i Afrika under-producerar och behöver fokusera på att säkerställa ökad produktion så att alla har mat för dagen och att en betryggande del inte behöver importeras.

Behovet av att få stopp på de tilltagande klimatförändringarna är angeläget samtidigt som jordbruket praktiskt måste anpassas till både pågående och kommande förändringar. Såväl

hållbara konsumtionsmönster samt produktionssätt vidareutvecklas och nya måste se dagens ljus för att möta framtidens behov. De förändrade behoven av livsmedelsproduktion som följer av den beräknade befolkningstillväxten accentuerar och förstärker behovet av förändring. För att kunna genomföra globala förändringar behöver klimatanpassning gå hand i hand med platsspecifika lösningar som gynnar den globala minskningen av koldioxidutsläpp från lantbruket och samtidigt tillgodoser att regionala försörjningsbehov hanteras utifrån deras platsspecifika problematiker. Den absoluta mängden fossil energi som används globalt i hela livsmedelssystemet måste samtidigt minska men skördarna får inte falla allt för mycket totalt sett. Samhället och lantbruket befinner sig alltså i inledningsfas till en omfattande och långtgående omdaning. Såväl den svenska riksdagen som EU planerar att implementera nya regleringar och stödsystem de närmaste åren som kommer att förändra förutsättningar för lantbruket i grunden.

Som exempel pågår mycket forskning och utveckling just för att öka mullhalten i mark och därmed direkt öka inlagring av kol genom aktivt jordbruk. Att göra jordbruket fritt från fossilt producerade drivmedel och insatsvaror är i antågande och gamla odlingssystem får nu en ny tillämpning i jakten på långsiktigt hållbara lösningar (Formas 2021, FAO 2019). Lokalt anpassade odlingssystem kommer sannolikt också att få en renässans.

Som en reaktion på klimatproblematiken har också det allmänna intresset ökat för klimatsmart mat liksom intressen för odling. Lokal produktion av örter sker nu med industriella hightechlösningar i källare och lokalproducerad mat vinner terräng om än på en låg nivå. Parallellt med dessa lokala trender växer agroturismen internationellt, ofta också driven av det ökade matintresset.

Historiskt har vi sett att lantbruksmuseer har varit svåra att driva som klassiska historiska museer inte enbart i Sverige utan i stora delar av världen. Däremot har världsarv och nationalparker som inbegriper lantbruk visat att det går att förena bevarande och aktivt lantbruk. Internationellt finns ett fåtal exempel där man lyckas upprätthålla lantbruksdrift och museiverksamhet på ett sammanhållet sätt. I det följande kommer först en definition av levande lantbruksmuseer presenteras, därefter kommer enkätstudien av kulturreseervaten presenteras och analyseras. Sist kommer tre stora museianläggningar att jämföras. Därefter diskuteras och presenteras studiens resultat.

Definition av levande lantbruksmuseum

Utifrån litteraturgenomgången föreslår rapporten definition nedan som i det följande kommer att användas för att utvärdera de anläggningar som studerats empiriskt för rapporten.

Ett levande lantbruksmuseum har;

- pågående odlingsaktivitet
- djurhållning och är öppet för publik
- förevisar ett äldre odlingslandskap i sin helhet där lantbrukets olika funktioner och synergier är förklarade
- samtidens jordbruk är jämfört med historiskt lantbruk.

Frågan är då i vilken utsträckning nybildade kulturresevat och de få större lantbruksmuseerna som beskrivs kan omfattas av en sådan definition.

Kulturresevat

Lagen om kulturresevat trädde i kraft 1999, och år 2000 inrättades det första kulturresevatet genom bildandet av kulturresevat Åsens by i Jönköpings län (Wästfelt 2003). Denna skyddsform skapades med förebild i naturvårdens skyddsform naturresevat. Ett fokus för kulturresevat är skyddsvärda odlingslandskap. Idag finns totalt 47 kulturresevat varav 30 stycken delvis eller i sin helhet utgörs av odlingslandskap.

För att kartlägga i vilken omfattning resevaten som bildats med odlingslandskapsinriktning också kan liknas vid levande lantbruksmuseer enligt rapportens definition så har en mindre studie genomförts. En online-enkät skickades till alla svenska kulturresevat med agrar inriktning (se appendix). Frågorna som ställdes rörde etablering, antal anställda samt vilka odlings- eller jordbruksaktiviteter man bedriver. Frågor ställdes också om samarbeten med andra resevat och museer samt relationen till grannskapets jordbruk och jordbruk i omvärlden. Kunskapsbehov för den fortsatta verksamheten efterlystes också. Efter att enkäten skickats ut i juni 2021 samt efter en påminnelse skickats ut i augusti 2021 inkom 11 svar. I det följande presenteras svar från enkäten och därefter dras slutsatser från enkäten.

Enkät svar

Svar från enkäten presenteras nedan, under temarubriker.

Tema "Agrara aktiviteter"

Odling av äldre spannmålssorter är den aktivitet som förener hälften av de studerade kulturresevaten. Djurhållning, slåtter, bete, odling, samt trädgårdskötsel är också mycket vanligt, nästan hälften har någon av dessa aktiviteter. Att hålla lantraser svar en tredjedel att de gör liksom att har försäljning av produkter som är odlade och producerade på plats. Samtidigt är agrara aktiviteter ofta kombinationer av många olika aktiviteter vilket illustreras av ett citat från enkätsvaren.

"Odling, djurhållning, museum, program- och aktivitetsdagar, guidningar, utbildningar, Kulturturistverksamhet med bland annat vandrarhem och servering"

Tema "Tidsperiod"

Målbilden är föresträdesvis tidsperioden runt förra sekelskiftet cirka 1900–1930 utgör. Perioden runt 1900-tal är alltså vanligast men vissa ambitiösa anläggningar siktar så långt tillbaka som till 200-talet.

Synen på tid och tidsperiod återspeglas i följande citat. "Många historiska spår som kan utvecklas". Det tycks som om det är spåren i det fysiska landskapet som skapar möjligheter till

tidshorisonten, vilket förstärks i ett annat citat. ”Spår från medeltiden till idag i form av landskapselement, byggnader etc”

Tema ”Museala ambition”

Under detta team går det inte urskilja några tydliga kvantifierabara mönster, svaren är av mer kvalitativ art, ”Att få uppleva jordbrukslandskapet i full skala tedde sig före storskiftet 1825”. Ett ytterligare exempel ”Att visa en gård från ca sekelskiftet i Hallands skogsbygd med ett tidstypiskt landskapsrum med öppna ljungghedar” liksom att ”Visa och sprida kunskap om hantverket och metoder, samt väcka intresse för utbildning, studiecirkelar och olika aktiviteter”.

Tema ”Relation till jordbruk i grannskap och eller andra delar av världen”

Detta tema besvaras enbart av 36 procent, men de är alla av samma åsikt, de har nämligen ingen relation till omgivande lantbruk.

Tema ”Har ni diskuterat museets perspektiv på historien i relation till pågående klimatförändringar och omställning av jordbruket?”

Två tredjedelar svarar att man har intresserat sig för denna fråga men man preciserar inte på vilket sätt.

Tema ”Vilket stöd behövs för att utveckla museets lantbruksmusei-inriktning och verksamhet framgent?”

Denna direkta fråga besvaras med en palett av svar.

”Kontakter med forskning”

”Mera resurser i form av personal. Ökad kunskap om äldre odling.”

”Ekonomiska resurser. Kunnig personal och kunskap om jordbruk”

”Medel för förvaltning, mer tid”

Tydligt är att man angelägen om att fördjupa kunskaperna och är i behov av mer resurser.

Tema ”Framtidsplaner”

“Utveckla kulturturismen på ett för reservatet hållbart sätt, och därigenom skapa intäkter som kan reinvesteras i reservatsförvaltningen. De statliga stöden till kulturmiljöer har legat konstant i många år, och urholkas självklart av kostnads- och löneökningar över tid”

Det är intressant att man pekar på kulturturism, särskilt i relation till rapportens avsnitt om tillväxten för agrarturism i andra delar av världen.

Slutsatser utifrån enkäten

- En tydlig majoritet av de som besvarat enkäten kan kategoriseras som levande lantbruksmuseer utifrån tre av de fyra kriterierna utifrån definitionen som rapporten föreslår. De övriga tre som besvarat enkäten är alla äldre bergsmansgårdar där fokus inte i första hand är lantbruk.

- Djurhållning och odling av kulturspannmål i olika kombinationer är vanligt förekommande men ingen beskriver det i relation till äldre odling och odlingssystem.
- Inget av reservaten beskriver en relation till samtida modernt jordbruk i grannskap eller omvärld så som definitionen av levande lantbruksmuseum föreslår.
- Klimatförändringar är ett tema som intresserar många men ingen har gjort någon aktivitet kring det.
- Behovet och efterfrågan av både historiskt och praktisk kunskap är stort, liksom resurser för att kunna utveckla verksamheten vidare.
- Gestaltning av bestämd tidpunkt för skapandet av en specifik historisk representation är påfallande tydligt uttryckt i svaren.
- Det finns en tydlig progression avseende aktivitetsnivån mellan de äldsta kulturreseervaten som kommit längst och de som bildats senare. Tidsfaktorn spelar roll, det tar helt enkelt tid att utveckla ett kulturreseervat till ett levande lantbruksmuseum.
- Aktiv relation till forskning på området efterlyses.

Utifrån enkäten generella iakttagelser

- I stort sett enbart små enheter men en begränsad areal mark, i ett undantagsfall innehas ett stort skogsinnehav, oftast är det flera gårdar som alla är likåldriga och belägna i en väl sammanhållen by.
- Vid andra världskriget slut var denna typ av kulturmiljöer inte alls ovanliga i Sverige. Efter andra världskriget börjar de försvinna som en konsekvens av strukturrationalisering och modernisering.
- De agrart inriktade kulturreseervaten är väl utspridda i landet.

Etablerandet av kulturreseervat kan ses som en förlängning av idé att bevara det äldre försvinnande agrarsamhället och odlingslandskapet även om det nu sker med stöd i lagstiftningen. På ett idémässigt plan följer detta samma tanke som när Skansen och Nordiska museet skapades men där det konventionella bevarandet av byggnader och föremål på ett museum så att säga har flyttats ut i landskapet.

Historisk och vetenskaplig ambition varierar stort. Vad gäller blandning odling av olika sorters spannmål, bevarande av lantraser, ambitionerna trädgårdar, liksom inredning eller utrustning. Vad som i stort sett alla saknar är en aktiv relation till dagens pågående jordbruks markanvändning i omgivningen.

Kulturreseervat med fokus på jordbrukslandskap

För att fördjupa den detaljerade beskrivningen och analysen så har en karakterisering upprättats för de åtta lantbruksinriktade kulturreseervat som besvarat enkäten, se nedan i tabell. Denna grupp är alltså inte en komplett översikt av alla Sveriges agrart inriktade kulturreseervat.

Först har kategorier identifierats som centrala vid dessa reservat, vissa av kategorierna förekommer bara på enstaka platser. En genomgång av var tyngpunkten för respektive reservat har sedan sammanställts i en matris, se tabell nedan.

Kategorier:

- Aktiviteter (visningar, sagostunder, mm)
- Ängs- och åkerbruk
- Djurhållning
- Människor
- Volontärer
- Servering
- Byggnader
- Unicitet/autencitet
- Trädgård, (kålgård, humlegård)

Genomgången bygger på enkätsvaren som har kompletterats med en genomgång av information som finns tillgänglig på internet och i publikationer.

Vad som är mest slående är att inte på något enda av de behandlade kulturresevatnen/lantbruksmuseerna så presenteras hur det museala jordbruket står i relation till modern och pågående jordbruksproduktion.

Figur 5. Matris som illustrerar aktiviteter och inriktning på de åtta agrart inriktade kulturresevat som besvarat enkäten.

	Aktiviteter	Ängs- åkerbruk	Djurhållning	Människorna	Volontärer	Servering	Byggnader	Unicitet/ autenticitet	Trädgård /kålgård/ humlegård
Åsens by	Kosläpp Midsommarfirande 5-kamp	Odling och slåtter	Betesdjur och hästar på inägomark		Åsens vänner, egen förening	Uthyrning g bröllop	1800-tals bebyggelse	Ägo- område, åkrarnas utbredning intakt sedan 1700	Nej. Dock kaniner.
Äskhult	Metodkurs Barnprog Vandringar Frukost m melodikry	Odling	Hästar	Ja, källnära berättelser som avlägsna händelser och beteenden	Nej	Bengts kaffestuga	Omålade	Oskiftad bebyggelse	Skördetid , kålgårdsvandring, trädgårds mästare.
Östarp	Promenader. Östarps- dagen	Ängsbruk, lieslåtter, till gödsel	Lantraser, smådjur		NEj	Ja, Östarps gästgivar egård. Byggt på 1900-tal	Ditflyttad bebyggelse		Gammeldgårds trädgård
Stensjö	Liekurser, ympkurser, vadringslingor.	Östgötaråg, flätsbokorn, småländsk spethavre	Ryafår, rödkulla		Nej	Planerar att sälja grönsaker.	Sent 1800-tal, tidigare rivningar av yngre bebyggelse. 50 tal byggnader.	Oskiftad bebyggelse	Trädgård från 2020.
Bollaltebygget	Djurhållning, slåtter och öjongbrännin g.	Odling av mullbänk på gården.						I hembygd sförening s ägo sedan 1938	
Mårtagården	Bete och slåtter.	Slåtter	Nej	Nej	Ja, men problem med återväxten	Nej	6 byggnader		
Vallby Sörgården		Odling svarthavre, 200 potatissorter i bank.			Ja			1900-tal	
Brottö skärgårdsjordbruk	Djurhållning.		Ja	Markägar en är brukare och skötselan svarig	Nej	Nej	Nej	Markägar en är brukare. Mål är "levande skärgårds lantbruk"	

Matrisen pekar på en bred flora av olika aktiviteter och det går också att urskilja att de reservat som funnits längst har en större bredd i dagens aktiviteter. Det är tydligt att man siktar in sig på äldre tiders jordbruk och bevarandet står i centrum ofta med en angiven tidpunkt som målbild. Trädgårdsbruk är ett viktigt inslag på flera av reservaten liksom olika former av odling är det på alla utom ett.

Jämförelse mellan tre större herrgårds-/lantbruksmuseer

I det följande analyseras skillnader mellan de tre herrgårdsmuseer som också hyser lantbruksmuseer. Det finns som konstaterades i inledningen få herrgårdsmuseer med sådan inriktning i norra Europa, detta utesluter inte att det med vidare efterforskningar skulle gå att finna flera i världen men det skulle kräva en större och mer omfattande studie.

De tre där herrgård sammanfaller med lantbruksmuseet och där de museala aktiviteterna är belägna på samma plats används i det följande för en jämförande analys.

Jämförelsen utgår från typologin för agroturism som här kombineras med definitionen av levande lantbruksmuseum. Agroturism typologin delar upp interaktionen i tre delar, direkt kontakt, indirekt kontakt och passiv kontakt. Den direkta kontakten delas sedan upp i organiserad kontakt eller autentisk kontakt.

Agroturism typologin

- Aktiva lantbruk med passiv kontakt
- Aktiva lantbruk med indirekt kontakt
- Aktivt lantbruk med direkt kontakt och organiserade lantbruksaktiviteter speciellt skapade för turisten
- Aktiva lantbruk med direkt kontakt, autentisk turism (ex. självplock, WOOF (Worldwide Opportunities on Organic Farms)).

Levande lantbruksmuseer

- pågående odlingsaktivitet
- djurhållning och är öppet för publik
- förevisar ett äldre odlingslandskap i sin helhet där lantbrukets olika funktioner och synergier är förklarade
- samtidens jordbruk är jämfört med historiskt lantbruk.

De tre anläggningar som jämförs är:

- Wimpole Estate. Cambridge, Storbritannien.
- Det Grønne Museum / Gamel Estrup i Danmark. "Det gröne museet" respektive herrgårdsmuseet lokaliserade bredvid varandra. Det gröne museet behandlas här.
- Julita gård i Sverige. Hela anläggningen inklusive herrgård, jordbruk, skogsbruk samt lantbruksmuseidel.

Syftet är här att kategorisera de tre jämförda anläggningarna. I vilken utsträckning dessa kan ses som levande lantbruksmuseer och hur de ska karakteriseras i relation till typologin för både agroturism och levande lantbruksmuseer.

Wimpole estate

I England finns ett större gods vid namn Wimpole som donerats till National Trust av familjen Kipling. Wimpole ligger strax utanför Cambridge i sydöstra England. Där förenas egen jordbruksdrift med utarrenderade aktiva lantbruk. Skötsel av trädgård och stall sker med hjälp av volontärer. Det egna lantbruket (Home farm) drivs i form av ett ekologiskt jordbruk med både spannmålsodling och djurhållning. Det utgör en central del av den publika verksamhet som också inkluderar äldre lantraser. Det som serveras på gårdens restaurang är enbart producerat på gården och produkterna finns även till avsalu.

Gården som helhet är uppdelad i hemgården (Home farm) och arrendegårdarna som ligger en liten bit bort från huvudgården. På anläggningen finns stigar och gångvägar som gör det möjligt att bese hela domänen. Wimpole förvaltas av National Trust och årligen uppdaterar man en Business plan. För 2018 inleder man affärsplanen med ambitionen för de närmaste åren. Slogans som "A must to do visit", kombineras med "make today great, so tomorrow is brilliant". Det finns en tydlig ambition att både förbättra anläggningen i sig själv men också följa med samtiden i förändringen mot ett mer hållbart jordbruk och ett fossilfritt samhälle. Man ligger 2018 på ett besöksantal på cirka 400 000 gäster per år men strävar efter att öka antalet framgent, man är väl medveten om återbesökarnas värde och arbetar aktivt med att utveckla anläggningen så att återkommande besökare uppfattar återvändandet som mödan värd.

Det kan konstateras att man arbetar mycket aktivt med förvaltningen av gården och interaktionen med besökarna. Man pekar ut tre delar som man ägnar särskild uppmärksamhet. Dessa representeras av olika grupper. Visitors experience team, National renewable energy investments. Forefront of pioneering Nature Friendly Farming for the trust. Wimpole är alltså en förebild för hela National Trusts verksamhet.

Utiifrån typologin för *agroturism* så faller Wimpole in i direkt och indirekt kontakt men inte fullt ut autentiskt då syftet till stor del är att det ska vara ett ordnat, men man tangerar dock hela tiden gränsen till det autentiska, särskilt för de som arbetar som volontärer i trädgården och inom lantbruket. Därmed lever Wimpole fullt ut upp till att vara ett levande lantbruksmuseum.

Det Grønne Museum

Danmarks museum för Jakt, Skog, Lantbruk och Mat är lokaliserat bredvid Herrgården Gammel Estrup. Det gröna museet uppvisar sammantaget alla de delar man kan förvänta sig av ett lantbruksmuseum i form av utställningar, demonstrationsodlingar samt med en liten produktion för direkt konsumtion på museet.

Dessutom har man en liten djurhållning där besökarna kan komma "tätt in på djuren". Barnaktiviteter, utställningar om bondeliv och lantbruk och teknik. Man odlar markerna kring museet med hjälp av volontärer som använder maskiner från efterkrigstiden.

Man behandlar aktuella ämnen som minkkrisen där alla Danmarks minkar kom att slaktas för att de var smittade av coronaviruset.

Utifrån typologin för agroturism så faller Det gröna museet i kategorierna direkt och indirekt kontakt.

Mer fokus på information om danskt lantbruk i samtiden och även den historiska museidelen är utförligare än på Wimpole men dock når man inte upp till vad som kan kallas ett levande lantbruksmuseum då inte det äldre odlingslandskap i sin helhet finns kvar i någon del på anläggningen.

Julita

Julita gård är liksom Wimpole ett av få exempel i världen där donationen utgör en komplett godsanläggning med underliggande torp och arrendegårdar. Förutom herrgården som sköts av Nordiska museet så arrenderas lantbruket och torp ut på långtidskontrakt, torpen bebos eller nyttjas främst som fritidshus. Jordbruksmarken drivs genom ett så kallat gårdsarrende, dvs inkluderande boningshus, ladugårdar och åker och betesmark (Wästfelt 2014). Lantbruket bedrivs idag genom ett gårdsarrende med en stor konventionell mjölkkoibesättning om cirka 300 kor.

På Julita är en av bottenvåningar i en av de äldre ladugårdarna inredd och hyser en mindre lantbruksmuseutställning med namnet Åker, en separat traktorutställning finns också i samma byggnad. Herrgården och trädgård och parken runt om herrgården är öppen som ett herrgårdsmuseum.

Utifrån typologin för agroturism så är Julita paradoxalt nog det museum som hamnar närmast kategorien ”autentiskt direkt kontakt”, på grund av lantbruksaktiviteterna på gårdsarrendet är helt i linjen med konventionella lantbruk i Sverige och stora delar av Nordeuropa denna del är dock inte integrerad i museets verksamhet. Däremot når man inte upp till levande lantbruksmuseum då de pågående verksamheterna inte är relaterade till varandra. Lantbruket är inte öppet för publik och det betyder att kontakten är en passiv kontakt. Lantbruket är helt separerat från herrgårdsanläggningen.

Vad som är tydligt av denna analys är att det svenska lantbruksmuseet på Julita har varken direkt eller indirekt kontakt med lantbruket enligt definitionen av levande lantbruksmuseum trots att förutsättningar är de bästa. Genom att man förfogar över alla delar som hör till ett lantbruk skulle man kunna närma sig både ”aktivt lantbruk med direkt kontakt och autentisk turism”.

Det danska exemplet pekar på en utvecklad ambition med inslag av direkt kontakt och den mest utvecklade relationen till lantbruket i omvärlden. Det brittiska exempel framstår som ett i europeiskt sammanhang unikt exempel i det avseende att hela anläggningen med trädgård, jordbruk och arrendegårdar är helt och hållet integrerade i museianläggningen. Man har ett utarbetat aktivt förhållningssätt till samtidens lantbruk genom att man bedriver ekologiskt lantbruk och strävar efter att vara miljövänlig i alla delar. Samtidigt har man ingen ambition att sätta in jordbruket i ett nationellt eller internationellt sammanhang. Wimpole är så nära man kan komma ett levande lantbruksmuseum i Europa idag.

Slutsatser och diskussion

Denna rapport har belyst unika och principiella problem och möjligheter med lantbruksmuseer. Analysen visar att lantbruksmuseer hyser speciella problem som relaterar till lantbrukets speciella natur. Vad som framkommit är också att historia, samtid och framtid möts i lantbruket men de är oftast inte problematiserade i relation till målet med lantbruksmuseerna. Under 1900-talet var vissa lantbruksmuseer aktiva i att försöka förena samtid och historia med engagemang för lantbruk i andra delar av världen. Under de senaste decennierna har dessa ambitioner minskat och i Sverige i stort sett upphört.

Det som komplicerar förutsättningarna för just lantbruksmuseerna är att dessa museer inte har något tidsslut. De karakteriseras istället av dubbla dilemman, där förändringen av samtidens jordbruk i omgivningen påverkar synen på och intresset för lantbruk och lantbruksmuseer. Hur och på vilket sätt man uppfattat lantbrukshistorien och lantbruksmuseernas äldre samlingar både i samtiden och i äldre tid spelar också roll och utgör ett ytterligare ett dilemma. Lantbruk bygger på praktisk kunskap och erfarenhet som är svårförenlig med klassiska museiformat där ting presenteras på ett museum.

Rapporten pekar samtidigt på hur agroturismen utvecklats och förväntas öka framgent, denna är dock inte primärt driven av sökandet av historisk kunskap utan av upplevelser och ny kunskap (som kan vara historisk). Den kunskap som söks kan sammanfalla med historisk kunskap men så behöver inte vara fallet. Besökare är enligt forskning främst drivna av push faktorer. Det är alltid brukade gårdar som utgör målet inom agroturismen. Jämförelsen av agroturismtypologin och definitionen av levande lantbruksmuseum, pekar på att när båda närmar sig en autentisk upplevelse där samtid och historia är relaterade till varandra så ökar intresset att besöka anläggningen hos besökarna.

Avståndet mellan jordbrukets historia, samtid och framtid har ökat över tiden, vilket inte automatiskt lett till ett ökat intresse från allmänheten. Däremot visar några av de små kulturreseervaten på stadigt ökande intresse, i synnerhet de som nu varit i drift i två decennier och där verksamheten utvecklats med många olika delar som kan karakteriseras som lantbruksmuseer. Det reservat som är störst till ytan (Stensjö by) och där skogsinnehavet är del av reservatet har kommit långt i arbete med att introducera äldre driftsformer i skogsbruket vilka möter framtidens behov.

De historiska olikheterna i förändringen av lantbruket mellan norra, mellersta och södra Europa är tydlig och har skapat helt olika utvecklingsförlopp för lantbruksmuseer. I norra Europa har det historiska perspektivet varit dominerande men i samtiden blivit en del av problemet. I södra Europa växer agroturismen men där saknas lantbruksmuseer. En förklaring är att man här inte genomgick de omfattande strukturförändringar som genomfördes i mellersta och norra Europa under 1900-talet. En möjlig förklaring är skillnader i befolkningstäthet och brukningsmodeller, där det i södra Europa allt sedan romersk tid varit vanligt med lantbruk på distans men mellersta och norra Europa i äldre och tid och under 1900-talet hade fokus på ett familjebaserat blandjordbruk med ständig närvaro på gården.

Samtidens behov av förståelse för lantbruk är en viktig del som berättigar lantbruksmuseers existens, historien behövs för att begripliggöra kunskap om samhällets existens och dess relation till miljön och framtidens försörjning.

Efter andra världskriget kom internationaliseringen att ta fart under skapelsen av FN. Det som skiljer denna tid och särskilt tiden från 1960-talet och framåt är det ökade intresset för bevarande av natur, världsarv och kulturmiljöer. Istället för att flytta byggnader och gårdar till stadens open air-museum, syftar man nu till att bevara natur på plats i landskapet. Det går att utskilja en progression från nationalparker, till naturreservat, världsarv och slutligen kulturreseervat. I de senare ska ett landskap kunna bevaras och då ett ålderdomligt odlingslandskap.

Vad som framkommit av rapporten är att Sverige på 2020-talet inte har ett enda större lantbruksmuseum utan framför allt ett antal kulturreseervat där några nu kan liknas vid levande lantbruksmuseer. Förändring inom svenskt jordbruk har de senaste 50 åren varit massiv vilket förändrat kontexten för lantbruksmuseer och kulturreseervat. Insikten har på senare tid vuxit om att annalkande klimatförändring kommer att påverka lantbruket. Idag står samhället på tröskeln till slutet på det fossilenergiberoende lantbruket. Jordbruket självt kommer att ha en nyckelroll i den pågående och framtida omställningen. Äldre odlingsmetoder och gammal kunskap kommer att återupplivas för att lösa framtida problem.

Det finns alltså i dagens situation flera skäl att vidareutveckla samhällets relation till lantbruket och i förlängningen samhällets matproduktion. Liksom lantbruket är en långsiktig och långsam verksamhet så kan lantbruksmuseerna utvecklas vidare på basis av de existerande herrgårdarna och reseervaten. De behöver samtidigt utvecklas kontinuerligt och de behöver aktivt förhålla det historiska perspektivet till samtida och framtida utblickar.

På de gårdar i Danmark och England som studerats i rapporten så bidrar volontärer med en betydande insats till verksamheten. Volontärer har behov av kunskap vilket samspelar med att praktiskt arbete utförs. Det gäller i dessa fall både trädgård, byggnader och jordbruk (Wimpole estate Business Plan 2018). Detta bidrar både till en form av autentisk ”turism” och till att upprätthålla ett levande lantbruksmuseum.

Herbert Keller föreslår i sitt arbete från 1945 att utveckla lantbruksmuseerna är att utveckla ”living farm museums” och att ”Set up side by side on the same plantation they would provide striking contrasts between early time and today and would indicate the evolution of agriculture in the United States” (s190. Keller 1945). Även om detta förslag inte är vare sig möjligt eller kanske ens önskvärt så är själva idén att jämföra historia och samtid på ett systematiskt och pedagogiskt sätt en pedagogisk idé som skulle leda till nya aha-upplevelser för både de som arbetar i lantbruket men även för de medborgare som framlever sina liv i städer och som i framtiden kan tänkas besöka de kultiverade lantbruksmuseerna.

Fortsatt forskning och utveckling

- Historisk jämförande studie av gods i Mellansverige, Julita i perspektiv genom jämförelse med Tyresö, Lagersberg m fl.
- Utarbetandet av en samlad guide till kulturreseervat i Sverige och Norden samt lantbruksmuseer nationellt och internationellt. För Sveriges del bör lantbruksmuseer placeras in i sina respektive landskapliga kontexter med typiska driftsinriktningar mm.
- Vidareutveckling av nätverk kring förvaltning av lantbruksmuseer och kulturreseervat.

Referenser

- Back, R. M., Tasci, A. D., & Milman, A. (2020). Experiential consumption of a South African wine farm destination as an agritourism attraction. *Journal of Vacation Marketing*, 26(1), 57-72.
- Brune, S., Knollenberg, W., Stevenson, K. T., Barbieri, C., & Schroeder-Moreno, M. (2021). The influence of agritourism experiences on consumer behavior toward local food. *Journal of Travel Research*, 60(6), 1318-1332.
- Busby, G., & Rendle, S. (2000). The transition from tourism on farms to farm tourism. *Tourism Management*, 21(6), 635-642.
- Dean, D., & Suhartanto, D. (2019). The formation of visitor behavioral intention to creative tourism: the role of push-Pull motivation. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(5), 393-403.
- FAO. (2019). HLPE Report 14 - Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition.
- FORMAS. (2021). Växtföljers påverkan på inlagring av organiskt kol i jordbruksmark.
- Frin R. (ed.), Museums and agriculture, Special issue, "Museum", 1972, xxiv:3, pp. 127-193.
- Helmfrid, S. (1968). *Hur är sveriges jordbruk lokaliserat i förhållande till marknaden?* Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet.
- Kellar, H. A. (1945). Living Agricultural Museums. *Agricultural History*, 19(3), 186-190.
- Leo, G., Brien, A., Astor, Y., Najib, M., Novianti, S., Rafdinal, W., & Suhartanto, D. (2021). Attraction loyalty, destination loyalty, and motivation: agritourist perspective. *Current Issues in Tourism*, 24(9), 1244-1256.
- Lindberg, H. (2008). Politikbyte och idéernas betydelse Reformeringen av den svenska jordbrukspolitik. *Historisk tidskrift*, 128(1), 2-27.
- McCarthy, C. (2020). From histories of museums to museum history: approaches to historicizing colonial museums in Aotearoa New Zealand. *Museum History Journal*, 13(1), 95-110.
- Mastronardi, L., Giaccio, V., Giannelli, A., & Scardera, A. (2015). Is agritourism eco-friendly? A comparison between agritourisms and other farms in Italy using farm accountancy data network dataset. *SpringerPlus*, 4(1), 1-12.
- Phillip, S., Hunter, C., & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism management*, 31(6), 754-758.
- Rocha Joaquim, J. P. (2020). Museums and Agriculture in Cold War Europe: The establishment of the Association Internationale de Musées d'Agriculture.
- Saltzman, K. (1999). Att bevara den föränderliga. Om nomineringen av södra Ölands odlingslandskap till UNESCO: s världsarvslista. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, (38), 61-78.
- Ulväng, G., & Lange, U. (2019). *Julita gård:: Människor och landskap under tusen år*. Nordiska museets förlag.

Ulväng, G. (2021). ”Till erinran om dem som där bott och verkat och sammanbraqt samlingarna.”: Slotts-och herrgårdsmuseer i Sverige under 1900-talet. Nordiska museet.

Widgren, M. (2019). Landskapet som kulturminne: Vägval i förvaltningen av Stensjö by.

Wimpole estate, business plan. 2018

Wästfelt, A. (2003). Minnet av det bortglömda landskapet. *Ur: U. Jansson (red.) Med landskapet i centrum: kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen*, (119), 301–314.

Wästfelt, A., Saltzman, K., Berg, E. G., & Dahlberg, A. (2012). Landscape care paradoxes: Swedish landscape care arrangements in a European context. *Geoforum*, 43(6), 1171–1181.

Wästfelt, A. (2014). *Att bruka men inte äga: arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag*. Kungl. skogs-och lantbruksakademien.

Wästfelt, A., & Zhang, Q. (2016). Reclaiming localisation for revitalising agriculture: A case study of peri-urban agricultural change in Gothenburg, Sweden. *Journal of Rural Studies*, 47, 172–185.

Wästfelt, A. (2021). Nordiska museets gårdar. Diva.